

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

І. І. Мартинчук

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ

Методичні вказівки для здобувачів освіти
історичних спеціальностей

Електронне видання

Вінниця
2024

УДК 930.85:338.48-6](072)

I-91

*Рекомендовано до видання вченою радою
факультету історії та міжнародних відносин
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 9 від 22 травня 2024 р.)*

Укладач:

Мартинчук І. І., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Рецензенти:

Струкевич О. К., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри філології та гуманітарних дисциплін КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти»;

Отземко О. В., кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса.

I-91 Історико-культурний туризм: методичні вказівки для здобувачів освіти історичних спеціальностей / уклад. І. І. Мартинчук. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. 32 с.

Методичні вказівки створено для оптимізації освітнього процесу з навчальної дисципліни «Історико-культурний туризм». У виданні запропоновано структуру навчальної дисципліни, плани семінарських занять, завдання для самостійної роботи, рекомендації до їх підготовки, питання до іспиту, тематику студентських дослідницьких робіт.

Викладені матеріали орієнтовані на здобувачів вищої освіти історичних спеціальностей.

УДК 930.85:338.48-6](072)

© Мартинчук І. І., 2024

© ДонНУ імені Василя Стуса, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
1. Види і напрями туризму	5
2. Принципи проведення дослідницької туристично-краєзнавчої роботи	7
3. Настанови щодо виконання індивідуальних (групових) творчих завдань.....	13
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	16
ДОДАТКИ.....	19
Додаток А. Оформлення тексту екскурсії	19
Додаток Б. Схема екскурсії «Храми міста Вінниця» для учнів 10–11 класів / студентів I–III курсів.....	22
Додаток В. Архітектурні пам'ятки (об'єкти конфесійної приналежності) міста Вінниці.....	24
Додаток Г. Маршрутні завдання екскурсії / експедицій (відповідно до руху автотранспорту (приклад).....	26
Додаток Д. Найцікавіші туристичні місця Вінницької області.....	29
Додаток Е. Основні музеї вінницької області	30
Додаток Ж. Плани вивчення окремих краєзнавчих об'єктів.....	31

ПЕРЕДМОВА

Підготовка сучасного історика вимагає вивчення історії рідного краю, а також вмінь і навичок її дослідження – збирання, узагальнення, аналізу краєзнавчого матеріалу. На факультеті історії та міжнародних відносин ДонНУ імені Василя Стуса викладаються теоретичні курси з краєзнавства, дисципліни вільного вибору студентів (далі – ДВВС) краєзнавчого характеру.

У суспільстві вважається, що туризм – це відпочинок, але для ЗВО він – частина навчально-виховного процесу. Є професії, що забезпечують відпочинок інших людей, їхнє навчання і виховання на туристичній стежці. Студенти, які вже одержали фундаментальну, майже професійну інструкторську підготовку з туризму, можуть взяти в цьому участь. Низка краєзнавчих питань вирішується під час археологічної, архівної, музейної, педагогічної та інших видів практичної підготовки. Однак чимало напрямів залишаються неохопленими.

Туристсько-краєзнавча робота (далі – ТКР) є одним з ефективних та потужних засобів, що сприяє гармонійному розвитку молодого покоління, формуванню всебічно розвиненої особистості, свідомого громадянина, який поєднує в собі духовне багатство, моральну чистоту і фізичну досконалість. Багаторічна практика показала, що в закладах освіти, де на належному рівні проводиться ця робота, краща успішність і дисципліна, менше правопорушень, вищий рівень фізичного та психологічного здоров'я дітей, глибокі знання з історії та природи рідного краю.

1. ВИДИ І НАПРЯМИ ТУРИЗМУ

Туристсько-краєзнавча робота запроваджуються з метою реалізації завдань вищої освіти щодо посилення практичної спрямованості навчально-виховного процесу, професійно-орієнтаційної роботи, підготовки їх до активної трудової діяльності, залучення до суспільно корисної праці.

Зміст і форми організації навчальних екскурсій та навчальної практики визначає адміністрація закладу освіти залежно від місцевих умов, специфіки та профілю навчальних закладів, потреб навчального та робочого планів дисципліни.

Ці години можна використовувати для реалізації практичної частини навчальних програм предметів навчального плану, зокрема проведення навчальних екскурсій, розробки технологічних карт маршрутів (додаток А).

Для розвитку туристсько-краєзнавчої діяльності у закладі вищої освіти необхідно вирішити деякі завдання, зокрема:

1) віддати пріоритет розвитку самодіяльного активного туризму. Зараз дуже велика небезпека крену в пасивний плановий екскурсійний туризм. Далекі та «близькі» освітньо-пізнавальні екскурсійні поїздки містами і «святими місцями» – це дуже корисне захоплення;

2) на основі екскурсійного туризму система туристично-краєзнавчої діяльності повноцінно розвиватися не буде. Річ не тільки в тім, багато в закладі вищої освіти туризму чи мало, важливо ще і те, який він за своїми педагогічними якостями;

3) самодіяльний (рекреаційний і пізнавальний) туризм потрібен ЗВО, тому що в його основі лежать самостійні дії студентів, а це і є та база, той фундамент, на якому успішно відбувається процес навчання і виховання. Впустивши у заклад вищої освіти плановий туризм, залишивши молодь діяти самостійно, ми обкрадаємо педагогічну науку. Це помилка – будувати виховання на результатах чужої праці. Туристсько-краєзнавчу діяльність у ЗВО треба розуміти як спільну роботу викладачів та студентів, і чим більша частка праці самих студентів в організації і проведенні туристських походів та екскурсій, тим краще для справи.

Напрями (аспекти) краєзнавчих досліджень, за якими може проводитися пошуково-дослідницька робота:

Етнографічний напрям:

– запис певних побутових (весільних, поховальних та ін.) обрядів, місцевого фольклору (пісні, прислів'я тощо);

– збирання найбільш цікавих рідкісних речей культурно-побутового призначення.

Топонімічний напрям:

– вивчення мікротопонімії Вінниччини (омонімів, гідронімів, оронімів, стратонімів тощо).

Ця робота може поєднувати у собі як польові (під час експедиції), так і камеральні (в бібліотеках, архівах) пошуки.

Архітектурний напрям:

Некрополі:

– виявлення та взяття на облік зруйнованих (можливо, відновлених або тих, які відновлюються) архітектурних споруд, насамперед церков, монастирів тощо (еклезіфонімів);

– виявлення, опис, облік найбільш цікавих з історико-архітектурного погляду поховань, що розташовані як окремо, так і на громадських цвинтарях (кладовищах);

– інспектування пам'ятників історії та культури на територіях населених пунктів.

Персоналії:

– виявлення імен видатних людей, котрі жили в минулому чи проживають нині, або в інший спосіб тісно пов'язані з місцевістю;

– інтерв'ювання учасників історичних подій минулого чи сучасного: політичних, державних діячів, представників культури, релігійних конфесій, ветеранів війн і праці тощо.

Туристичне краєзнавство:

– вивчення рекреаційних ресурсів краю;

– активізація масового краєзнавчого туристичного руху;

– збереження і відтворення традиційної культури української нації;

– туристичне впорядкування території об'єктів національної спадщини;

– розробка туристично-краєзнавчих кадастрів території;

– туристична популяризація об'єктів історичної пам'яті народу.

Шкільне краєзнавство:

– вивчення на місцях фактичного стану, форм краєзнавчої роботи у школах і висвітлення в узагальнюючому документі (звіті);

– вивчення організації шкільних краєзнавчих чи інших подібних за профілем музеїв, які можуть бути використанні для краєзнавчої роботи;

– фіксація стану збереження накопиченого краєзнавчого матеріалу у школах та інших закладах освіти.

Історичний напрям:

– створення нарисів з історії населених пунктів, окремих підприємств (заводів, шахт), культурних споруд тощо.

2. ПРИНЦИПИ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ РОБОТИ

До туристсько-краєзнавчої діяльності факультету, закладу вищої освіти є можливість залучати студентів задля створення умов для їх всебічного розвитку. Захоплення студентів туризмом поступово переростає в різноманітну діяльність не тільки для особистої користі, для своєї групи, а й на загальне благо свого закладу. Праця з організації туристсько-краєзнавчої діяльності не менш значуща, ніж виробнича практика, ремонт аудиторій та ін. Робота у студентських органах, турклубах – це школа виховання організаторів, пропагандистів, керівників.

Елементами територіальної структури Вінницької області виступають 5 рекреаційних районів: Центральний, Північно-Західний, Північно-Східний, Західний, Південний; 13 рекреаційних центрів; 36 рекреаційних пунктів.

Особливістю територіальної структури рекреаційного комплексу області є нерівномірність розміщення її елементів. Основні структурні елементи – рекреаційні пункти й центри – сформувалися вздовж річок, зокрема Південного Бугу та Дністра; на території області відсутні сформовані рекреаційні вузли, Вінниця – найбільший рекреаційний центр області – одночасно виконує функції організаційного ядра обласного територіально-рекреаційного комплексу.

Найбільш чітко сформованим є **Центральний багатofункціональний рекреаційний район**, на який припадає значна частка оздоровлених осіб в області (приблизно 38,5 %), 51,1 % санаторно-курортних закладів та приблизно 33,4 % усіх історико-культурних пам'яток.

Особливістю **Центрального рекреаційного району** є переважання палаців, які мають статуси пам'яток національного значення. Основними центрами є м. Вінниця та м. Немирів. Вінниця як туристичний центр, а Немирів як курортне місто можуть забезпечити і туристичну інфраструктуру, і наплив туристів.

Основний круговий маршрут протяжністю 230 км може бути таким: м. Вінниця (палац національного значення) – с-ще Вороновиця (палац національного значення) – м. Немирів (палац національного значення) – с. Дашів (палац національного значення) – с. Стара Прилука (палац національного значення) – с. Козинці (2 палаци без статусу пам'ятки) – м. Вінниця.

Основними центрами **Північно-західного рекреаційного району** варто було б зробити м. Хмільник та с. Іванів. Основний маршрут міг би бути такий: м. Хмільник (вежа замку національного значення; палац місцевого значення) – с. Іванів (замок-палац місцевого значення) – с. Гуцинці (палац місцевого значення) – с. Селище (руїни вежі національного значення). Якщо буде проведено дослідження та створено туристичний продукт на основі зруйнованого Вінницького замку, кластер варто було б доповнити ще й ним.

Села Іванів і Гушинці є сусідніми селами, входять до складу однієї ТГ, тому варто було б об'єднати пам'ятки в один туристичний продукт. Серед переваг кластера можна виділити близьке розташування до м. Вінниці та включення м. Хмільник. Оскільки Вінниця є центром туризму області, а Хмільник – курортом, обидва міста можуть забезпечити туристів відповідною інфраструктурою та стати стартовим пунктом у плануванні маршрутів. З початкового пункту до кінцевого протяжність дороги – приблизно 100 км.

У **Західному рекреаційному районі** сконцентрована значна кількість пам'яток палацової та основна частина замкової архітектури. Основними центрами можна вважати м. Бар, м. Жмеринку та с. Буша. На території кластера сконцентровано 5 замкових руїн, 9 палаців місцевого значення та 3 – національного.

Можливий маршрут замковими руїнами такий: м. Бар (залишки мурів національного значення) – с-ще Муровані Курилівці (залишки мурів національного значення; палац місцевого значення) – с. Озаринці (руїни національного значення) – с. Буша (вежа національного значення) – м. Шаргород (руїни національного значення) – м. Бар.

У такому вигляді протяжність маршруту – приблизно 300 км, проте його можна оптимізувати, виключивши с. Муровані Курилівці (у ньому є палац, тому населений пункт включений до інших маршрутів) або с. Буша (історико-культурний заповідник «Буша» може виступати окремою дестинацією, тому є сенс планувати маршрут виключно для відвідування заповідника, без інших зупинок).

Для огляду палаців може бути представлено кілька маршрутів.

Центром першого маршруту є м. Жмеринка, залізничний вузол, що полегшує приїзд туристів залізничним транспортом: м. Жмеринка – с. Носківці (палац місцевого значення) – с. Северинівка (палац місцевого значення) – с. Чернятин (палац національного значення) – с. Браїлів (палац місцевого значення) – м. Жмеринка. Протяжність маршруту – приблизно 90 км.

Другий маршрут такий: м. Бар – с. Митки (палац місцевого значення) – с. Верхівка (палац місцевого значення) – с. Котюжани (палац національного значення) – с. Вищеольчедаїв (палац місцевого значення) – с-ще Муровані Курилівці (палац національного значення) – с. Серебринці (палац національного значення). Протяжність маршруту – 110 км. Потенційно однією з основних проблем рекреаційного району є відсутність засобів розміщення.

Північно-східний рекреаційний район характеризується відсутністю розвинутої інфраструктури та населених пунктів, які могли б стати центрами району. Якщо планувати маршрут за пам'ятками з м. Вінниці, то його протяжність становитиме 280 км: м. Вінниця – с. Нападівка (палац національного значення) – с. Спичинці (палац національного значення) – с. Андрушівка (палац національного значення) – с. Мала Ростівка (палац місцевого значення) – с. Бугаївка (палац

місцевого значення) – с. Бабин (палац місцевого значення) – м. Вінниця. Тому поки не вирішиться питання із засобами розміщення, палаци не зможуть бути інтегровані в культурний туризм.

Вихідною точкою **Південного рекреаційного району** є м. Тульчин, який у перспективі розглядаємо як туристичний центр із розвинутою інфраструктурою. За основу у плануванні маршрутів можна взяти круговий маршрут протяжністю 250 км, який включатиме такі пункти: м. Тульчин (2 палаци національного значення), с. Тиманівка (палац місцевого значення) – с. Комаргород (палац національного значення) – с. Антопіль (палац національного значення) – с. Чернятин (палац національного значення) – с. Гонорівка (палац місцевого значення) – с. Ободівка (палац місцевого значення) – с. Верхівка (палац національного значення) – м. Тульчин.

Розглянемо найбільш поширені види туризму у Вінницькій області.

- **Лікувально-оздоровчий та рекреаційний туризм**

Насамперед важливе місто-курорт державного значення Хмільник із відомими радоновими водами. До складу бальнеологічного курорту входить 8 санаторно-курортних закладів, що дає змогу щорічно оздоровлювати до 56 тисяч осіб. Завдяки сучасному обладнанню, новітнім методикам, високому професійному рівню лікарського персоналу ефективність лікування на курорті Хмільник становить 97 %. У м. Немирові розташовано ДП «Клінічний санаторій “Авангард”» – багатопрофільний лікувально-оздоровчий заклад зі столітньою історією, старовинним парком (1787) та палацом княгині М. Щербатової (1894–1914), що включено до переліку пам’яток у номінації «Перлини Поділля». Заклад має власне родовище мінеральної радонової води.

Сьогодні ДП «Клінічний санаторій “Авангард”» ПРаТ «Укрпрофоздоровниця» – це багатопрофільний лікувально-оздоровчий та реабілітаційний заклад цілорічного функціонування. Лікувальні медичні заклади Вінниччини надають високоякісні медичні та оздоровчі послуги. За рейтинговою оцінкою Асоціації інтервенційних хірургів серед 43 центрів України Вінницька область займає 1 місце за кількістю операцій стентування коронарних судин. Обласний госпіталь ветеранів війни визначено одним із найкращих в Україні.

- **Сільський зелений туризм**

Перспективним для Вінниччини є розвиток сільського зеленого туризму як форми відпочинку в приватних господарствах сільської місцевості з використанням майна та трудових ресурсів особистого селянського, підсобного або фермерського господарства, природно-рекреаційних особливостей місцевості й культурної, історичної та етнографічної спадщини регіону. Динамічне зростання «зелених подорожей» у сільську місцевість свідчить про те, що сільський туризм здатний забезпечити економічну і демографічну стабільність у сільській місцевості, сприяти

розвитку малого та середнього бізнесу, вирішенню соціально-економічних проблем села, стати вагомим чинником перспективного розвитку сільських територій, залучити внутрішніх і зовнішніх потенційних туристів до пізнання багатой природної та історико-культурної спадщини краю і зростання популярності ідей охорони навколишнього середовища.

Наразі в області послуги сільського зеленого туризму офіційно надають приблизно 30 сільських садиб, які пропонують комфортне проживання, сімейний відпочинок, народну традиційну кухню, екологічно чисті продукти харчування, цікаве дозвілля. З них 2 садиби мають третю (найвищу) категорію системи категоризації сільської нічліжної бази «Українська гостинна садиба» та 7 садиб мають базову категорію.

Найбільш активними в розвитку сільського зеленого туризму є Барський, Вінницький, Гайсинський, Немирівський, Могилів-Подільський, Муровано-Куриловецький та Ямпільський райони.

- ***Подієвий туризм***

Подієвий туризм присвячений висвітленню якої-небудь події, є пріоритетним напрямом і стрімко розвивається в регіоні. Прикладом є лицарський турнір, присвячений пам'яті Героя Небесної сотні Максима Шимка, – середньовічний фестиваль, головним меседжем якого є важливість історичної реконструкції.

Вже традиційним став опер-аig-фестиваль «OPERAFEST-TULCHIN», який збирає під відкритим небом прихильників опери не лише з України, але й із далекого зарубіжжя.

Міжнародний етнофестиваль звичаєвої культури «Живий вогонь», який уже 11 років поспіль проводиться у різних місцях області, є справжнім святом купальських звичаїв і традицій української прадавньої та сучасної культури.

Цікавими за своїми програмами та виступами також є фольк-рок-фестиваль «Млиноманія» та міжнародний фестиваль «Щедрик».

- ***Релігійний туризм***

Цей вид туризму має особливе значення для розвитку внутрішнього туризму в області, оскільки викликає великий інтерес з боку не лише вірян, а й інших верств населення, і виконує низку важливих функцій, серед яких пізнавальна, естетична й виховна.

Найбільш важливими об'єктами під час розробки туристично-екскурсійних маршрутів на території регіону є численні монастирі і храми, де зберігаються реліквії та чудотворні ікони. Цінність цих об'єктів визначається не лише їх місцезнаходженням, а й мистецьким рівнем. Це стосується як архітектури, так і живописних та скульптурних робіт на біблійні сюжети.

Так, у регіоні маємо єзуїтський та домініканський (пізніше перероблений на православний) собори, а також Преображенський та Благовіщенський монастирі,

Свято-Миколаївську церкву, один із найстаріших храмів області – Покровську церкву в селі Лозовій – та костел капучинів. Змінював конфесійну приналежність і Троїцький монастир, що у селищі Браїлів. Побудований як монастир тринітаріїв, на початку ХІХ ст. він перейшов до рук православної громади. Є у Браїлові і католицький костел, що має таку саму назву.

- ***Спортивний та активний туризм***

Особливо цікавим активним відпочинком на Вінниччині є рафтинг – сплав на спеціальних надувних човнах річками Згар та Південний Буг, де проводяться екстрим-марафони.

У с. Нагоряни Могилів-Подільського району відкрито музейний комплекс «Етноісторичний флай-парк». Він розповідає про історію села з його неповторними печерами, ландшафтами та мегалітичною доісторичною спорудою, яку вважають «дідусем» відомого Стоунхенджу. Також музей представляє багатий літопис зародження і розвитку повітроплавання-парапланеризму на Дністровських схилах. Заклад діє як філіал музею етнографії і народного мистецтва імені М. Руденко, що розташований у м. Могилеві-Подільському. Флай-парк займається туристичним розвитком громади і об'єднує парапланеристів, які традиційно збираються в с. Нагоряни з усієї України, щоб взяти участь у змаганнях із повітроплавання «Крила Дністра». До того ж у Вінницькому авіаційно-спортивному клубі «Сутиски» проводяться стрибки з парашутом для початківців, професійне навчання парашутному спорту, а також здійснюються польоти та навчання на літаках і планерах. У кінно-спортивному клубі «Вінниччина» та «Махікоп» поблизу м. Вінниці можна насолодитися гарною природою, покататись верхи і навіть опанувати кінний спорт «з нуля» та випробувати себе у різноманітних змаганнях.

- ***Культурно-пізнавальний туризм***

Важливими пунктами можуть бути: Іллінецький кратер, Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв фашизму (ставка Гітлера «Вервольф»), пам'ятки містобудування та архітектури (оборонні, культові, цивільні) різних епох та стилів, монументального мистецтва, садово-паркового мистецтва, а також палаци, замки, музеї, особняки, адміністративні, навчальні та господарські будівлі, де зібрані колекції витворів мистецтва; місця, пов'язані з життям і творчістю видатних діячів історії, науки й культури тощо.

Серед найбільш відомих – музей-садиба знаменитого хірурга М. І. Пирогова та церква-усипальниця М. І. Пирогова (церква-мавзолей); залишки скельних храмів – печерний храм VI–VII ст. (с. Буша); Водонапірна вежа (1912); Покровська церква з келіями (1787); палацово-парковий комплекс ХVIII ст., що належав відомому польському магнатові С. Потоцькому і зробив відомим м. Тульчин.

За ними можливе складання і апробація навчально-пізнавальних екскурсій за такими орієнтовними напрямками:

- *оглядова однопланова*: м. Вінниця, інші місця області;
- *оглядова багатопланова*: м. Вінниця – м. Могилів-Подільський – м. Вінниця; м. Вінниця – м. Хмільник – м. Вінниця; м. Вінниця – м. Жмеринка – м. Вінниця;
- *тематична*: Вінниця індустриальна, Вінниця спортивна, Вінниця театральна, екскурсії заповідними містами Вінниччини.

3. НАСТАНОВИ ЩОДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ (ГРУПОВИХ) ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

Під час підготовки до екскурсії є загальною практика складання двох видів тексту: контрольний та індивідуальний. Контрольний вид тексту складається всіма екскурсоводами, які будуть залучені до її проведення, або ж групою дослідників; викладається детальний матеріал з конкретної теми із зазначенням усіх підтем. Індивідуальний текст складається кожним екскурсоводом самостійно на базі контрольного тексту.

Важливо брати до уваги якомога більше аспектів під час підготовки до екскурсії: тема, час на підготовку, тривалість екскурсії, вивчення аудиторії, врахування різних форс-мажорних обставин (відхилення від екскурсійного маршруту, розсіювання уваги тощо), можливо, навіть потрібно передбачити затвердження деяких умовних знаків для невербального спілкування з колегами під час великого напливу екскурсійних груп.

Маршрут екскурсії повинен бути добре продуманий, пов'язаний з процесом показу об'єктів під час екскурсії, залежно від прийнятої для цієї екскурсії послідовності огляду об'єктів. Маршрут має сприяти глибокому розкриттю теми. Існує три варіанти побудови маршруту екскурсії: хронологічний, тематичний, тематико-хронологічний.

Усі оглядові хронологічні екскурсії є багатоплановими за змістом, побудовані за тематико-хронологічним принципом. Послідовність викладу матеріалу за хронологією в таких екскурсіях дотримується зазвичай тільки всередині кожної підтеми.

Підготовка контрольного тексту екскурсії здійснюється після затвердження маршруту. У текст входить тільки той матеріал, який може бути використаний екскурсоводом у цій екскурсії. Контрольний текст є основою для всіх екскурсій, що проводяться за цією темою. Контрольний текст не обов'язково повинен відображати структуру екскурсії і не будується в маршрутній послідовності із зупинками. У контрольному тексті містяться також матеріали, які, відповідно до вимог технологічної карти, повинні скласти зміст вступного слова і звернення, а також логічних переходів між підтемами екскурсії. На основі цього тексту модулюється екскурсія для різних груп – дорослих, підлітків і дітей.

Контрольний текст є директивним документом. На його основі складаються індивідуальні тексти екскурсій кожним екскурсоводом. **Індивідуальний текст** відображає структуру екскурсії і будується в суворій відповідності з маршрутом екскурсії, відповідно до об'єктів показу. Всі його частини з'єднані логічними переходами. Всі індивідуальні тексти складаються з трьох частин: вступу (вступне слово), основної частини, висновку.

Вступ ділиться на дві частини: організаційну та інформаційну (тематичну). У першій його частині (організаційній) екскурсовод повідомляє своє прізвище, ім'я, по батькові, знайомить групу з водієм, темою і маршрутом екскурсії. Потім проводить інструктаж про правила безпеки. У другій частині вступу – інформаційній – коротко викладається зміст екскурсії, згадується 2–3 найбільш цікаві об'єкти без докладної характеристики. Не можна перетворювати вступ у короткий конспект екскурсії, яка буде проведена.

Після вступу починається *основна частина* – те, що становить сутність екскурсії – показ і розповідь, що розкривають тему. Структура цієї частини більш складна, в неї зазвичай входить від 7 до 15 підтем. Кожна з них розкривається на одному або декількох об'єктах.

Заключна частина – це підведення підсумків того, що побачили або почули учасники екскурсії. Екскурсовод викладає висновки за темою загалом, підкреслює основне, узагальнює враження екскурсантів.

Під час розробки нової екскурсії (особливо тематичної) стоїть важливе завдання – зв'язати в єдине ціле зміст усіх підтем. Ця роль відводиться логічним переходам. Добре підібрані і продумані логічні переходи надають екскурсії необхідної стрункості. Зміст логічного переходу диктується не екскурсійним об'єктом, а змістом самої екскурсії, тієї останньої підтеми, після якої робиться перехід, як логічний словесний місток до наступної. Нерідко екскурсоводи роблять спробу за допомогою логічного переходу пов'язати між собою показувані пам'ятки, від об'єкта до об'єкта, незалежно від змісту розповіді.

Комплектування «портфеля екскурсовода» є важливим етапом у роботі над розробкою нової екскурсії.

Призначення «портфеля екскурсовода»:

- відновити відсутній зоровий ряд (наприклад, зруйновані історичні будівлі, поле битви, показати місце, яким воно було під час події);
- показати фотографії людей, які мають відношення до об'єкта;
- надати копії справжніх документів.

Зміст портфеля диктується темою екскурсії. Важливо, щоб коло наочних посібників не перетворювався на показ тільки фотографій. Можна використовувати на екскурсії і уривки з документальних і художніх фільмів.

Загалом можна виділити такі рекомендації щодо підготовки тематичної екскурсії:

1) визначення мети екскурсії: необхідно з'ясувати, яка саме тема цікавить екскурсовода і якої мети він прагне досягти через екскурсію. Це може бути поглиблене вивчення певної історичної події, мистецтва, науки або культурної спадщини;

2) дослідження теми: потрібно провести детальне дослідження з обраної теми, вивчити історичні факти, ключові події, визначні фігури та інші аспекти, які хотілося б зазначити під час екскурсії;

3) визначення аудиторії: під час організації тематичної екскурсії важливо враховувати інтереси та попередні знання аудиторії. Вік, освіта та інтереси учасників можуть впливати на підбір матеріалів, підходів, використання певної термінології чи її заміни тощо;

4) створення структури та сценарію: варто розробити логічну структуру екскурсії, визначити послідовність відвідування експонатів або місць і поєднати їх у загальний логічний сценарій;

5) залучення інтерактивних елементів: бажано попередньо обміркувати, як зробити екскурсію цікавішою та залучити аудиторію (використання інтерактивних завдань, загадок, питань і відповідей, демонстрації та інші активності). Особливо якщо тематична екскурсія розрахована для дітей, такі елементи будуть дуже доречними;

6) впровадження технологій: варто розглянути можливість використання технологій під час екскурсії, як-от аудіогіди, мобільні додатки, планшети або інтерактивні дошки, мікрофони та динаміки, якщо екскурсія розрахована на те, щоб перебувати на вулиці тощо;

7) перевірка доступності експонатів: перед тематичною екскурсією потрібно переконатися, що всі необхідні експонати або місця знаходяться у відкритому доступі та підготовлені для відвідування. Якщо ні – зайнятися підготовкою місць та експонатів, бажано робити це навіть першочергово, аби, якщо місця чи експонати недоступні, скорегувати власну екскурсію і адаптувати її під наявні експонати та місця;

8) врахування безпеки та комфорту: обов'язково необхідно подбати про безпеку учасників під час екскурсії та забезпечення комфортного для них режиму (особливо якщо потрібні інклюзивні елементи);

9) проведення пробного запуску: рекомендовано перед офіційним проведенням екскурсії провести пробний запуск для малих груп або друзів. Так екскурсоводу випаде можливість зрозуміти, як вдосконалити екскурсію та виправити можливі недоліки і не зіпсувати власний імідж чи імідж музею;

10) оцінка результатів: після проведення тематичної екскурсії можна провести коротку підсумкову розмову з учасниками для того, аби зібрати відгуки.

Отже, можна оцінити успішність екскурсії та зробити необхідні висновки для покращення її в майбутньому. Варто пам'ятати, що успішну тематичну екскурсію характеризують цікава та пізнавальна інформація, активна взаємодія з аудиторією, дотримання усіх організаційних аспектів, а також забезпечення безпеки й комфорту для екскурсантів.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Джерела

1. Про Концепцію сталого розвитку населених пунктів: Постанова Верховної Ради України від 24.12.1999 № 1359-XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1359-xiv>
2. Закон України «Про музеї та музейну справу». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1995. № 25. Ст. 191. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 25 липня 2000 р. *Відомості Верховної Ради*. 2000. № 39.
4. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16 червня 1992 р. № 2457-XII від 16.06.1992. *Відомості Верховної Ради*. 1992. № 34. Ст. 503. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>
5. Про туризм: Закон України від 15 вересня 1995 р. № 324/95. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Програма розвитку туризму у Вінницькій області на 2021–2027 рр. Проект. URL: <https://www.vin.gov.ua/images/doc/vin/ODA/ogoloshenia/programa-turizm2020.pdf>
7. Стратегія розвитку туризму міста Вінниці до 2030 р. URL: <https://www.vmr.gov.ua/Branches/Lists/Tourism/ShowContent.aspx?ID=45>

Література

1. Антонишин А. П. Становлення та розвиток історико-рекреаційного туризму в місті Вінниця. *Туризм і краєзнавство*: збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, 2014. С. 196–200.
2. Регіональні доповіді про стан довкілля Вінницької області. 2013–2019 рр. Управління розвитку територій та інфраструктури. Вінницька обласна військова адміністрація. URL: <https://www.vin.gov.ua/upr-ter/stan-dovkillia/241-rehionalni-dopovidi>
3. Енциклопедія українознавства: словникова частина: в 11 т. / Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. В. Кубійович. Париж; Нью-Йорк: Молоде життя; Львів; Київ: Глобус, 1955. 2003.
4. Енциклопедичний словник-довідник з туризму / авт.-уклад.: В. А. Смолій, В. К. Федорченко, В. І. Цибух; передм. В. М. Литвина. Київ: Вид. дім «Слово», 2006. 372 с. URL: <http://leksika.com.ua/turizm/>
5. Жукова О. Музеєфікація замкових комплексів України як один з засобів їх збереження. *Археометрія та охорона історико-культурної спадщини*. 01.10.2004. URL: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/arox/2004/zhukova.html>

6. Коржилов Л. І. Розвиток туризму в Україні в регіональному контексті. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2015. Т. 20, вип. 1(2). С. 131–134.

7. Ключко Ю. М. Діяльність музеїв у контексті розвитку культурного туризму. *IX культурологічні читання пам'яті В. Подкопаєва: зб. мат. Міжнародної науково-практичної конференції «Концептуальні проблеми розвитку української культури у світлі підготовки і проведення 2012 р. як року культури та відродження музеїв в Україні»* (Київ, 2–3 червня 2011 р.). С. 73–76 (сайт «Туризм Гуцульщини»). URL: <http://tur.kosiv.info/tourism-and-culture/315-kljuchko-ju-m-dijalnist-muzejiv-u-konteksti-rozvytku-kulturnogo-turyzmu.html>

8. Ключкович Н. Історія та сучасний стан розвитку туристичної інфраструктури в Україні. *Східноєвропейський історичний вісник*. 2017. Вип. 2. С. 93–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eehb_2017_2_13

9. Кляп М. П., Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб. Київ: Знання, 2011. 334 с. URL: <https://westudents.com.ua/knigi/615-suchasn-rznovidituryzmu-klyap-mp.html>

10. Любіцева О. О., Шпарага Т. І. Музейний туризм: навч. посіб. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2021. 150 с.

11. Мазур В. С. Сучасні аспекти розвитку туристичного бізнесу в Україні. *Бізнес Інформ*. 2019. № 2. С. 224–230.

12. Мальська М., Паньків Н., Ховалко А. Історія розвитку туризму: навч. посіб. Львів, 2016. 233 с.

13. Масляк П. О. Рекреаційна географія: навч. посіб. Київ: Знання, 2008. 343 с.

14. Музеї України: довідник / Міністерство культури і мистецтв України. Київ: Задруга, 1999. 130 с.

15. Пам'ятні місця Вінниччини / Н. Кветний, Т. Тютворг, П. Пшук, М. Рубінг. Одеса: Маяк, 1966. 110 с.

16. Роїк Ю. Палац Грохольських–Можайських у Вороновиці Вінницької області: історико-культурний потенціал та використання в туризмі. *Шевченківська весна – 2021 (секція «історія»): матеріали XIX Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених* (м. Київ, 26 березня 2021 р.). С. 360–361.

17. Савіцька О. П., Савіцька Н. В. Стратегія розвитку туристичної індустрії в Україні: регіональні аспекти. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2013. № 754. С. 68–74.

18. Салата О. О. Основи музеєзнавства: навчально-методичний посібник. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 164 с.

19. Томілович Л. Історичні садиби Вінницької області: каталог. Київ; Чернігів: Деснян. Правда, 2011. С. 37.

20. Трофімук-Кирилова Т., Карпюк А. Туристично-інформаційний центр як інструмент промоції і популяризації об'єктів культурної спадщини міста. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2022. Вип. 58, т. 2. С. 130–137. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/58_2022/part_2/18.pdf

21. Туристичні ресурси області. Рекреаційний потенціал Вінницької області. Мій край – Вінниччина. URL: <https://mykrai.wordpress.com/>

22. Стратегія розвитку туризму міста Вінниці до 2030 р. Департамент маркетингу міста та туризму Вінницької міської ради. 2020. 104 с.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

1. Всеукраїнська асоціація музеїв. URL: <http://vuam.org.ua/uk/704:%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%82>

2. Головне управління статистики у Вінницькій області. URL: <https://www.vn.ukrstat.gov.ua/>

3. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

4. Департамент маркетингу міста та туризму Вінницької міської ради. URL: <https://www.vmr.gov.ua/departament-marketynhu-mista-ta-turyzmu>

5. Державне агентство розвитку туризму в Україні. URL: <https://www.tourism.gov.ua/>

6. Державний реєстр нерухомих пам'яток України. Міністерство культури та інформаційної політики України. URL: <https://mcip.gov.ua/kulturna-spadshchyna/derzhavnuu-reiestr-nerukhomykh-pam-iatok-ukrainy/>

7. Українські музеї. Проєкт віртуальних подорожей «Музеї просто неба» URL: <https://museums.authenticukraine.com.ua/ua/>

8. Музейний портал. URL: <https://museum-portal.com/ua/muzeyi>

9. Музейний простір України: сайт музейної спільноти України та журналу «Музейний простір». URL: <https://www.museum-ukraine.info/>

10. Музеї і скансени (музеї народної архітектури і побуту просто неба). URL: <https://etnoua.info/skanseny-muzeji-prosto-neba/>

11. Музеї України. URL: www.museum-ukraine.info/?page_id=40

12. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/vnutrishniy-turyzm-v-ukraini.pdf/>

13. Національна спілка краєзнавців України. URL: <https://nsku.org.ua/?p=19041>

14. Україна споконвічна. Народне будівництво, традиційний побут, фольклор. URL: <https://etnoua.info/>

15. Український комітет Ради музеїв. URL: <http://icom.in.ua/stutut-icom-ukrayini/>

ДОДАТКИ

Додаток А

Оформлення тексту екскурсії

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
ФАКУЛЬТЕТ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

ТЕХНОЛОГІЧНА КАРТА ЕКСКУРСІЇ

**Вінниця – Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму
(колишня ставка Гітлера «Вервольф»)**

Тривалість: 3 години

Відстань: 12 км

Автори-розробники:

Мета екскурсії: ознайомитися з історією створення Історико-меморіального комплексу пам'яті жертв нацизму і населених пунктів за маршрутом слідування.

Маршрут екскурсії: м. Вінниця – с-ще Стрижавка Вінницького р-ну – урочище Кемпінг – Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму (колишня ставка Гітлера «Вервольф») – м. Вінниця.

Вінниця
2024

План екскурсії

1. Технологічна карта екскурсії.
2. Маршрут екскурсії.
3. План екскурсії:
 - Вступ.
 - Початок екскурсії (правила проведення).
 - Коротка історична довідка про населені пункти за маршрутом екскурсії.
 - Історична довідка щодо формування меморіального комплексу.
 - Територія Меморіалу. Частина залізобетонних конструкцій бункерів.
 - Музейна експозиція.
 - Братська могила військовополонених і громадян окупованих держав, які працювали на будівництві.
 - Закінчення екскурсії.
4. Література.
5. Додатки (карти, фотографії, ілюстрації).

Технологічна карта маршруту (приклад)

Тема екскурсії: Стежками військової слави Вінниччини. Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму (колишня ставка Гітлера «Вервольф»).

Мета: ознайомлення екскурсантів з пам'ятником слави – Історико-меморіальним комплексом пам'яті жертв нацизму (колишня ставка Гітлера «Вервольф»).

Аудиторія: учнівська молодь.

Місце зустрічі: м. Вінниця, центральна площа (орієнтир – Водонапірна вежа). Проводиться знайомство екскурсантів з екскурсоводами. Екскурсоводи проводять інструктаж. Учні займають свої місця в автобусі.

Маршрут екскурсії: автобус прямує на колишню ставку Гітлера «Вервольф» (урочище Кемпінг с-ще Стрижавка). Проводиться екскурсія протягом руху маршрутом. Після приїзду – Історико-меморіальним комплексом.

Територія меморіального комплексу охоплює такі об'єкти: ландшафтні краєвиди; безпосередньо територія ставки; музейна експозиція; братська могила військовополонених і громадян окупованих держав, які працювали на будівництві.

Територія ставки складалася з таких об'єктів: будинок фюрера з бомбосховищем; бункер для офіцерів; приміщення служби безпеки; будинки та їдальня для високопосадовців і обслуги; лазня; перукарня; телефонна станція; спортивна зала; готель; казино; басейн (він, до речі, зберігся найкраще серед усіх об'єктів). Зовні ставка мала доволі непоказний вигляд; у ній була як наземна, так і підземна частини (залізобетонні бомбосховища).

Проводиться екскурсія по музею. Надається інформація про кожен об'єкт.

Тривалість: тривалість екскурсії становить 3 год (10 хв: знайомство, інструктаж; 20–25 хв: дорога до меморіального комплексу; 1 год 30 хв: екскурсія територією ставки, включно з санітарною зупинкою та зупинками для фотографування; 30 хв: екскурсія до Братської могили. Вздовж екскурсійного маршруту встановлено інформаційні стенди з документальними світлинами, схемами та інформацією про історію створення об'єкта, його значення і перебіг воєнних дій на території Вінниччини, включно з санітарною зупинкою та зупинками для фотографування; 10 хв: заключна частина екскурсії, 20 хв: вільний час.

Повний кілометраж: 30 км (12 км до меморіального комплексу й у зворотний бік без урахування екскурсій).

СХЕМА ЕКСКУРСІЇ «ХРАМИ МІСТА ВІННИЦІ»

(для учнів 10–11 класів / студентів I–III курсів)

Мета екскурсії: ознайомити учнів із місцевим матеріалом з теми «Релігійне життя України в динаміці: від протистояння церкви та держави до лібералізації першої чверті ХХІ ст.»

Завдання екскурсії:

- ознайомитися з храмами, побудованими у ХVІІІ–ХХ ст., порівняти їх архітектурні стилі;
- ознайомитися зі стилем та умовами побудови сучасних храмів міста;
- простежити історичний шлях храмів міста;
- ознайомити учнів із сучасним релігійним життям міста.

Попередня підготовка учнів до екскурсії здійснюється на уроці / факультативі / гуртку, де вони ознайомлюються з релігійним життям України на сучасному етапі, а також на класній годині, присвяченій релігійним конфесіям Вінниччини. Слухачам повідомляється тема і час проведення майбутньої екскурсії, вони також отримують *індивідуальні завдання*:

1) за допомогою фотоапарату зробити знімки об'єктів екскурсії (2 учні / студенти);

2) підготувати повідомлення про історію побудови Свято-Преображенського кафедрального собору (1 учень / студент);

3) переглянути біографію українського архітектора Паоло Фонтана.

Загальне завдання для всієї групи: записати найцікавіші моменти екскурсії та власні враження.

План проведення екскурсії та її маршрут

1) збір о 9.00 на _____ (позначення місця збору);

2) ознайомлення з маршрутом екскурсії, короткий інструктаж із правил техніки безпеки (правила дорожнього руху та проїзду в громадському транспорті);

3) переміщення до пам'ятника _____, інформація про _____ (історична довідка);

4) інформація про будівництво _____ собору та його історію, відвідування собору _____ (назва);

5) піший перехід по вул. _____ до зупинки тролейбуса / трамваю на вул. _____, переміщення тролейбусом № __ до зупинки _____.

За кожним об'єктом маршруту надається інформація історико-культурного, релігійного характеру; робиться огляд будівлі як історичної, архітектурної пам'ятки, надається інформація щодо сучасного стану і призначення.

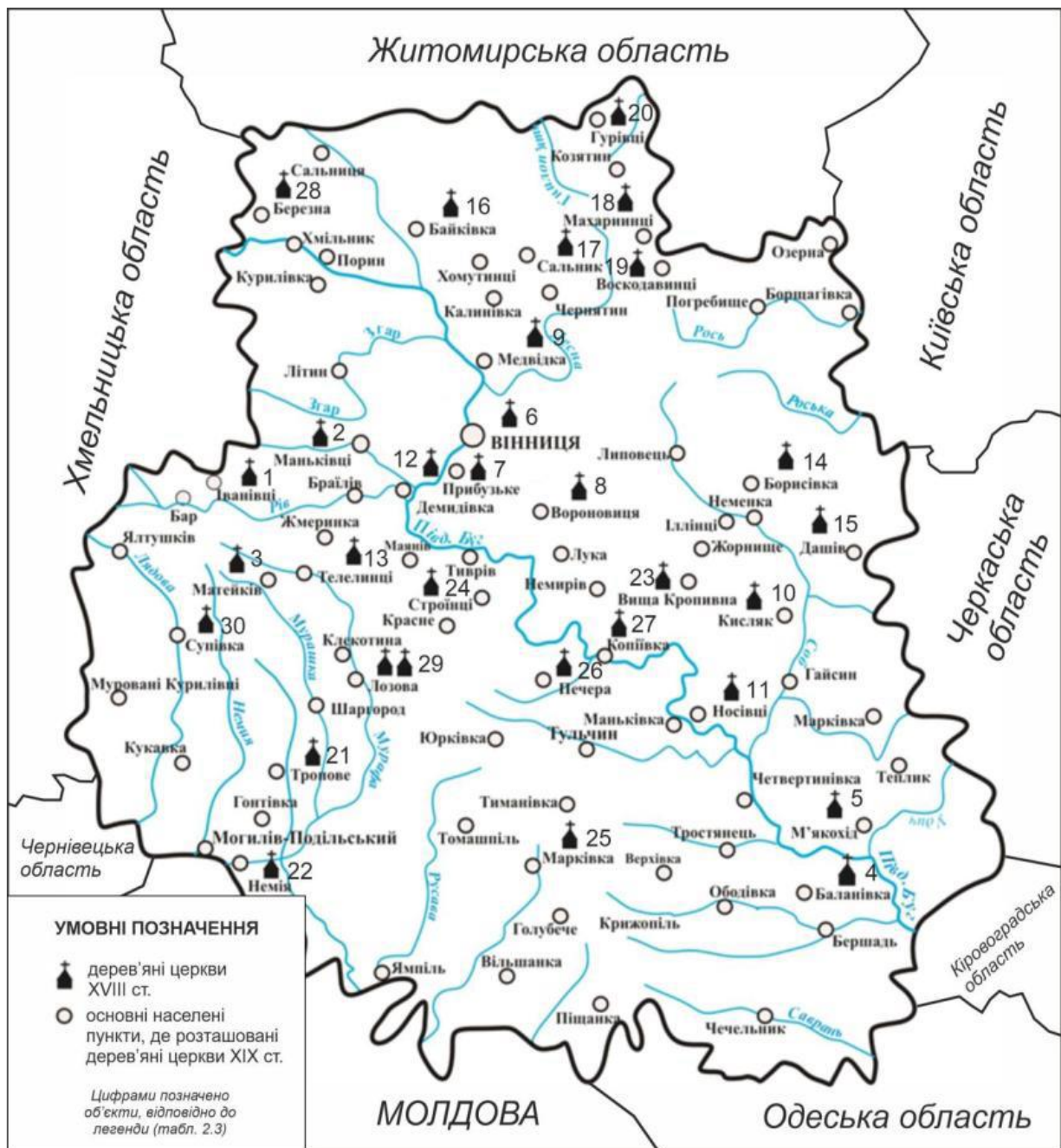
б) висновки до екскурсії.

Підбиття *підсумків екскурсії* здійснюється через підготовку фото та інформаційного звіту, де розміщуються фотографії храмів Вінниці та/чи нариси учасників екскурсії, в яких вони діляться своїми враженнями.

Архітектурні пам'ятки (об'єкти конфесійної приналежності) міста Вінниці

№ з/п	Назва пам'ятки	Характеристика
1	Свято-Преображенський кафедральний собор	Побудований у XVIII ст. за проєктом видатного українського архітектора Паоло Фонтана. Спочатку це був католицький костел, побудований із дерева. У 832 р. костел перетворили у православний храм. Тут збереглися фрагменти настінного живопису XVIII ст. Його розкіш та багата історія приваблює багатьох туристів
2	Миколаївська церква-усипальниця Пирогова	Саме тут у скляному саркофазі покоїться забальзамоване тіло Миколи Пирогова. Цей храм зведений на території Національного музею-садиби М. Пирогова у 1881 р.
3	Миколаївська церква	Церква – це унікальна пам'ятка архітектури м. Вінниці. Збудована у квітні 1746 р. Знаходиться в історичному центрі міста
4	Костел Діви Марії	Костел знаходиться у центрі міста. Родзинкою цієї споруди є орган, колись відреставрований органмейстером Єжи Кукла
5	Храм Воскресіння Христового	Побудували у 1910 р. за проєктом головного архітектора міста Григорія Артинова. Історія храму заворожує, адже цікавим є те, що напередодні великого православного свята Воздвиження Хреста Господнього біля церкви спиляли старе дерево, на зрізі якого проявилось зображення православного хреста, над яким звели капличку. Храм розташований у красивій місцевості, навколо нього ростуть дерева, створюючи неповторні пейзажі
6	Синагога Ліфшиця	Це єдина в місті синагога, яка діє й сьогодні. Тепер у вінницькій єврейській громаді налічується приблизно 3 500 євреїв, тому синагога має важливе значення
7	Хрестовоздвиженський храм	Головною святинею храму є частка Животворящого Хреста Господнього, отримана з Греції в 2005 р. У всеукраїнському конкурсі «Культурні споруди» у 2011 р. Хрестовоздвиженський храм визнано переможцем
8	Єзуїтський монастир	Єзуїтський монастир віднесено до номінації «Перлина Поділля» в межах обласного конкурсу «7 чудес Вінниччини». Тепер на території колишнього єзуїтського монастиря функціонують Державний архів Вінницької області, обласні краєзнавчий, художній музей та технічний лицей

Розміщення дерев'яних церков у Вінницькій області

**Маршрутні завдання екскурсії / експедиції
(відповідно до руху автотранспорту) (приклад)**

1. Завдання до маршруту по м. Донецьку:

- козацькі займища на території Донецька (Олександрівка, Авдотїне та ін.);
- річка Кальміус та її роль в історії козацтва;
- перші селянські шахти (Красний Кут, Олександрівка);
- промислова розробка вугільних родовищ у сер. XIX ст.;
- Юзівський металургійний завод, будівництво робітничого селища;
- революційні події на початку XX ст.;
- Юзівка-Сталіно у 20–30-ті рр.;
- окупація м. Сталіно у 1941–1943 рр., підпільний рух;
- відбудова та розвиток м. Сталіно у повоєнні часи;
- розвиток міста в сер. 60 – сер. 80-х рр. XX ст. Нові тенденції в міській (архітектурній) забудові міста та його озеленення;
- персоналії.

2. Завдання для маршруту м. Донецьк – м. Святогірськ:

- м. Ясинувата – с. Землянки – запорізькі зимівники; революційні події 1905 р.;
- річка Клебан-Бик – пам'ятка природи і місце згаданого у «Слові о полку Ігоревім» епізоду поразки руських воїнів на р. Каялі;
- м. Костянтинівка – центр хімічної промисловості Донбасу наприкінці XIX ст.;
- м. Дружківка – запорізький пікет і поселення XVIII ст.;
- м. Краматорськ – країна Торської лінії, спорудженої у 1684 р., і машинобудівної промисловості на межі XIX–XX ст., один з найбільш відомих центрів індустріалізації в Донбасі;
- м. Слов'янськ – центр солеваріння у XVII–XVIII ст., бальнеологічний курорт у XIX–XX ст.;
- м. Святогірськ – одне з найраніше датованих поселень на території Донецької області. Печерний монастир. Святогірський заповідник, його минуле і сучасне;
- м. Ізюм – центр Ізюмського слобідського полку, до якого входили на правах сотенних міст Тор, Райгородок, Маяки, Бахмут;
- с-ще Черкаське – с. Майдани – с. Пришиб – міста, через які проходила Торська укріплена лінія, де зберігалися її залишки;
- с. Нова Оленівка на Сіверському Дінці – кінцева фортеця Української лінії, побудованої в 1731 р.;
- м. Бахмут – м. Соледар – центр соляної промисловості Донбасу;

– с. Торське, с. Хрестівка – приклади мирного співіснування українців і росіян.

3. Завдання до маршруту: м. Донецьк – м. Новоазовськ:

– с. Авдотїне (Мандрикине) – Кальміуська паланка, адміністративний поділ Запорозької Січі;

– Старобешівський район – розвиток та структура сільського господарства, проблема регіону;

– с. Старобешево – музей Парасковії Ангеліної;

– с. Роздольне – грецькі садиби, історія заселення, етнографічні особливості (побут, мова, фольклор, традиції);

– Старобешівський район – Міуська округа області Війська Донського (особливості адміністративно-територіального устрою району, військової та господарської діяльності донського козацтва);

– с. Бойківське – будинки німецьких колоністів, особливості господарської діяльності, побуту, фольклору тощо – с. Бойківське (Остгейм) – центр багаточисельної колонії німців-менонітів;

– Новоазовський район – Державний степовий заповідник «Хомутовський степ» – унікальний об'єкт природи;

– м. Новоазовськ – Колишня козацька станиця (екскурсія по місту). Крива Коса – орнітологічний заказник місцевого значення. Музей Георгія Седова;

– Азовське море – цілющі якості. Флора й фауна. Сучасна екологічна ситуація.

4. Завдання до маршруту: м. Донецьк – м. Покровськ – м. Авдіївка:

– легенди про заснування міста (друга пол. XVIII ст.);

– будівництво Катеринославської залізниці і станції Авдіївка;

– революційні події на початку XX ст.;

– 1930-ті рр.; участь залізничників у стаханівському русі;

– Друга світова війна;

– 1959–1963 рр. – будівництво Авдіївського коксохімічного заводу;

с. Орлівка:

– історія заснування села у 1847 р. селянами з Орловської губернії;

– 1924 р. – комуна «Червона»;

с-ще Очеретине:

– заснування у 70-х рр. XVIII ст. збіглими селянами;

– 1905 р. – селянські виступи;

– 30-ті рр. XX ст. – колективізація, ударницький рух;

с-ще Гродівка:

- заснування у села у 1880 р. у зв'язку з будівництвом комісарів;
- 1905 р. – селянські виступи;
- 30-ті рр. ХХ ст. – колективізація, ударництво;

с. Сонцівка:

- батьківщина Сергія Прокоф'єва;

м. Селидове:

- заснування слободи Селидівки козаками Миргородську полку у другій пол. ХVІІІ ст.), знаходилась на Муравському шляху з Криму;
- кінець ХІХ ст. – розробка вугільних родовищ;
- 1905 р. – участь у революційних подіях;
- 1927 р. – організація артілей «Правда», «Реконструкція»;

м. Покровськ:

- заснування в 1884 р.;
- 1905 р. створення бойової дружини, участь у грудневому повстанні;
- Друга світова війна;

Німецькі колонії:

- засновані у другій половині ХІХ ст. – Карлівка, Мемрик, Лісовка, Олександрівка, Полинівка, Котлярівка, Михайлівка, Малинівка (в районі Селидова), Шидлове, Василівка (в районі Гришиного);

с. Гришине:

- козацький зимівник – слобода Гришине, через яку проходив тракт Катеринослав – Бахмут;
- участь селян у виступах робітників ст. Гришине у 1905 р.;
- 30-ті рр. ХХ ст. – колективізація;
- Друга світова війна;

с. Сергіївка:

- заснована наприкінці ХVІІІ ст.

Література за маршрутом

1. Пирко В. А. Донецькі сторожи. *Донбасс*. 1988. № 6.
2. Історія міст і сіл УРСР. Донецька область. Київ, 1970.
3. Лаврів П. Моя земля – земля моїх батьків. Донецьк, 1995.
4. Кобыляков Н. М. Авдеевка. Донецьк, 1972.
5. Краєзнавчі нариси міст Дружківка, Костянтинівка, Краматорськ, Слов'янськ, Святогірськ, Ізюм, Бахмут (бажано останніх років видання).
6. Подзолкин Н. Красноармейск. Донецьк, 1980.

Найцікавіші туристичні місця Вінницької області

№	Туристична атракція	Характеристика
1	«Рошен» – Вінницький світломузичний фонтан	Визнаний одним із найбільш видовищних фонтанів Європи, побудований на відкритій воді. «Рошен» є плавучим фонтаном. Високі інженерні технології та правильно підібране освітлення забезпечують неймовірне водне шоу. Проектор, аудіосистема, підводні ліхтарі, лазери створюють цілий спектакль із живої води, падаючих хвиль і класичної музики. Унікальність фонтану полягає ще й у тому, що він має можливість залишатися в системі у зимовий період. Його опускають на дно річки без демонтажу та інших складнощів
2	Острів Кемпа	Зелений оазис Вінниці. Жителі міста пишаються таким унікальним місцем. Деякі літературні видання свідчили, що острів належав старості Богушу Корецькому. Саме він проводив першу роботу над зміцненням. Але всі історичні джерела спростовують цю інформацію. У XVI ст. тут знаходилися спеціальні комори для заарештованих. У 1604 р. садибою керував Валентин Калиновський. За час його правління споруджувалися нові укріплення. Цей об'єкт призначався для відбиття частих нападів татаро-монгольських племен
3	Театральна площа з назвою «Париж»	Знаходиться в центральній частині Вінниці. Таку назву має і мікрорайон, у якому вона розташовується, і навіть місцевий сквер. «Париж» – назва народна, придумана жителями міста. Взимку площа «Париж» перетворюється в казковий пейзаж із засніженими ялинами, ліхтарями, лавками. Територію площі прикрашають дерева і квіткові клумби. Неповторна архітектура будівель робить центр Вінниці схожим зі столицею Франції, звідси і походить її друга назва
4	Історико-меморіальний комплекс пам'яті жертв нацизму (колишня ставка Гітлера «Вервольф»)	Розташований біля с. Стрижавки. Від колись потужного комплексу, що складався з понад 80 зовнішніх будівель, кількох підземних бункерів, залишилися тільки величезні купи бетону. Але й цього достатньо, щоб уявити масштаби цих споруд, адже товщина бункерних стін становила кілька метрів. Будівництво тривало з 1941 до 1943 р. В якості робочої сили використовували військовополонених і місцевих жителів. Було задіяно більше 10 000 осіб, майже всіх їх було знищено після закінчення робіт. Під час наступу частин Червоної армії в березні 1944 р. всі комунікації ставки були підірвані відступаючими фашистами. У 2011 р. на території «Вервольфу» відбулося відкриття меморіального комплексу пам'яті жертв фашизму, також представлена виставка військової техніки та зброї часів Другої світової війни
5	Національний музей-садиба М. І. Пирогова	Тут жив і працював видатний вчений, геніальний хірург, анатом, творець воєнно-польової хірургії, засновник Товариства Червоного Хреста, педагог і громадський діяч Микола Іванович Пирогов

Музеї Вінницької області

Назва музею	Адреса
Національний музей-садиба М. І. Пирогова www.pirogov.com.ua	21008, м. Вінниця, вул. Пирогова, 155
Музей академіка Д. Заболотного	24631, Крижопільський район, с. Заболотне
Вінницький літературно-меморіальний музей-садиба М. М. Коцюбинського	21000, м. Вінниця, вул. Бевза, 15
Вінницький обласний художній музей	21100, м. Вінниця, вул. Соборна, 21
Бершадський краєзнавчий музей	24400, Бернадський район, м. Бершадь, вул. Героїв України, 2
Тульчинський краєзнавчий музей	23600, Тульчинський район, м. Тульчин, вул. Гагаріна, 1
Могилів-Подільський краєзнавчий музей	24000, Могилів-Подільський район, м. Могилів-Подільський, вул. Володимирська, 6
Музей гончарного мистецтва (братів Герасименків)	23744, Гайсинський район, с. Новоселівка, вул. Віктора Семенова, 8
Піщанський краєзнавчий музей	24700, Піщанський район, с-ще Піщанка, вул. Вишнева, 2
Ободівський краєзнавчий музей	24353, Гайсинський р-н, с. Ободівка, вул. Дружби, 20а
Оратівський краєзнавчий музей	22600, Оратівський район, с-ще Оратів, вул. Паркова, 72
Тиврівський краєзнавчий музей	23300, Тиврівський район, с-ще Тиврів, вул. Тивверська, 42
Шаргородський музей образотворчого мистецтва	23500, Шаргородський район, м. Шаргород, вул. Героїв Майдану, 194
Державний історико-культурний заповідник «Буша»	24523, Ямпільський район, с. Буша
Краєзнавчий музей Гайсинщини	23700, Гайсинський район, м. Гайсин, вул. 1-го Травня, 48
Музей історії м. Козятина	22100, Козятинський район, м. Козятин, вул. Грушевського, 15
Жмеринський історичний музей	23100, Жмеринський район, м. Жмеринка, вул. Франка, 64

Плани вивчення окремих краєзнавчих об'єктів

Вивчення історії рідного міста (села)

1. Перша історична згадка про місто (село).
2. Історичні відомості про заснування і назву міста (села).
3. Як здійснювалася його забудова.
4. Перші поселенці й будівельники.
5. Перші будинки, архітектурні споруди.
6. Як зростала чисельність населення.
7. Умови життя, заняття, національний і соціальний склад населення.
8. Вулиці і площі населеного пункту, їх назви та історія.
9. Які визначні історичні місця знаходяться в місті (селі).
10. Промислові підприємства, культурні заклади.
11. Визначні особистості – вихідці з рідного міста (села).

Вивчення історії вулиці міста (села)

1. Історія назви вулиці, її попередні назви (якщо вони були).
2. Події, що відбувались на цій вулиці.
3. Історія її забудови, перспективи розвитку.
4. Історія та розвиток підприємств, установ, розташованих на вулиці.
5. Історія окремих будинків і споруд.
6. Біографії цікавих людей, які жили колись і/чи проживають нині.
7. Пам'ятки історії, культури тощо на цій вулиці.

Вивчення історії закладу освіти

1. Час побудови приміщення закладу освіти.
2. Ініціатор(и) будівництва.
3. Перші вчителі / викладачі та учні / студенти.
4. Роль закладу освіти в культурному житті краю.
5. Видатні люди – вихованці закладу освіти.
6. Сучасні здобутки закладу освіти.

Навчальне видання

Мартинчук Інна Іванівна

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ТУРИЗМ

Методичні вказівки для здобувачів освіти
історичних спеціальностей

Електронне видання

Редактор О. А. Солдатова
Технічний редактор Т. О. Важеніна-Гопрак

Підписано до друку 25.12.2024
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 1,86.
Тираж 30. Зам. 82.

Донецький національний університет імені Василя Стуса
21021, м. Вінниця, 600-річчя, 21
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018